

פנדורה

עיתון לסבי

יוני 2004

לצאת בגאווה

הארון שלהם | מכתבים מאחיות, חברה וקולגה
מיכל עדן | אוהבת לצאת מהארון
אלומה גורן | אחת משלנו

יהודית גולן בעקבות הסרט "את שאהבה נפשי" | "המורה, את רוצה לספר לנו משהו?" - מורות לסביות
מחץ לארון | הארונות הפרטיים של דנה פלג, אביגיל שפרבר, עדן ארזי, אימא סדרתית ואיילת לטוביץ'

כשאת' יצאה מהארון

כרמל קרמן

פתאום הבנתי את האומץ שלך: את לא כמו כולם, אבל לא רק בגלל שאת לסבית, אלא במובן עמוק יותר. את לא מסתפקת במה שיש, אלא סוללת לעצמך דרך בחיים

למעשה, אני בכלל לא זוכרת מתי יצאת מהארון. אני אפילו לא בטוחה שידעתי אי פעם מתי את ידעת שאת לסבית. האם הזמנתי אותי לשיחה וסיפרת לי? האם סיפרת לי אז, כשלקחת אותי טרמפ לבנימינה? האם הבנתי לבד מהרמזים שלך? עינבי יקרה, אני לא הייתי שם בשבילך כשעברת את הזמן המשמעותי הזה בחייך, אמיצה אחת. מה הרגשתי? איך ידעת? האם גילית שאת לסבית או בחרת להיות? האם נבהלת או שמחת? מהתגובה של מי פחדת יותר, של אבא, שכבר לא חי אז, או של אימא? ואולי בכלל לא היית צריכה לפחד? יצאת מהארון, בנית לעצמך זהות חדשה, נכונה יותר, אמיתית יותר. איזו משמעות הייתה לדבר הזה עבורך? אני יכולה לספר לך איזו משמעות הייתה לזה בשבילי. בהתחלה הייתי נבוכה. לספר, או לא לספר? מה זה אומר עליי? מה זה אומר על המשפחה? אחר כך פשוט תיקיתי את זה כך: עינב מציאה את הזהות המינית שלה. נפלא. נקודה.

לך בוודאי זה היה קשה, מכאיב, מפעים, מרגש. מדברים שסיפרת אני מבינה שהחיים שלך היטלטלו מהקצה אל הקצה, אבל אני בעיקר לא ידעתי: לסביות זו זהות מינית או דרך חיים? האם ההעדפות המיניות שלך עושות את המסלול שלך שונה משלי? למה את מרגישה צורך לקבל הכרה חברתית לבחירה המינית שלך? ולמה חשוב לך להיות פעילה פוליטית בקהילה? אני לא יודעת את התשובות, אף פעם לא דיברנו. המאבק שלך לקבל הכרה קומם אותי לפעמים. התחשק לי להגיד לך: עינבי, את חושבת שהעובדה שאת לסבית, ושבחרת להיות פעילה למען זכויות ההומואים והלסביות – משמעה שאני, וכל המשפחה, צריכים להיות מגויסים אוטומטית למאבק שלך? האם זה לא מספיק שהמשפחה כולה – המצומצמת והמורחבת, כמו גם המעגלים החברתיים סביב המשפחה – קיבלה את הלסביות שלך לחלוטין, ובאהבה רבה? אבל כשהתחלתי לחשוב על מה שאני עומדת לכתוב לך, פתאום הבנתי את האומץ שלך: את לא כמו כולם, אבל לא רק במובן הפשטני יחסית שאת לסבית, אלא במובן עמוק יותר. את לא מסתפקת במה שיש, אלא סוללת לעצמך דרך בחיים. אני מקווה שיום אחד הדרכים ללסביות והומואים יהיו כבר סלולות, ותוכלי להתפנות למסעות חיפוש אחרים, או אולי אפילו, להתפנות ליהנות בשקט ובשלווה מהמקום שאת נמצאת בו.

רישום: מיכל מייביל אברטור

פנדורה

עיתון לסבי

עיתון פנדורה - מגזין לסבי דו-חודשי
גיליון מס' 8, יוני 2004

המו"ל: קל"ף - קהילה לסבית פמיניסטית
CLAF - Community of Feminist Lesbians
P.O.BOX 22997 Tel-Aviv,
61228 Israel
Tel: 051-512840,
054-204647

מסרעת השלל הסובי

עורכת: לילך גליל
מעצבת גרפית: יעל רוזן (בן-ארי)
חברות מערכת: עינב זילבר, נילי יקיר,
יסמין מקס, יערה חוצן, מיכל אבס,
איילת טרטר, דנה שבת
מודעות: איילת שחר 053-542695

לתגובות, הערות והארות:
ת.ד. 22997 ת"א 61228,
או באימייל: pandora2003@walla.co.il

פנדורה מודה לטוודיו צפירי-צ'לנובר על העבודה המשותפת

בשער: ענבל. צילום: גלית לוינסקי. הפקה: יעל רוזן (בן-ארי)

עיתון פנדורה - מגזין לסבי דו-חודשי
הגיליון הבא ייצא ב-1 באוגוסט 2004
לוח האירועים הארצי הבא
ייצא ב-1 ביולי 2004
לפרסום אירועים: 051-330327
(להשאיר הודעה)
לפרסום מודעות: 053-542695

הפקת העיתון והוצאתו לאור מתאפשרת הודות לתרומה מיוחדת, וכן, בסיוע תרומה של עיריית תל-אביב יפו

דבר ראשון | לילך גליל

יום הקלווה, יום האהבה

לצאת או לא לצאת מהארון – זו שאלה מורכבת שלא נגמרת לעולם. בגיליון הזה, גיליון חודש הגאווה 2004, החלטנו להתייחס אליה מכיוונים נוספים. מלבד הנשים שהסכימו לתאר את חוויות היציאה שלהן מהארון – נשים מוכרות יותר או פחות – פנינו גם להורים, לאחים ואחיות, לחברים וחברות של לסביות, וביקשנו מהם שיכתבו הפעם על עצמם, על האופן שבו הם חוו את היציאה מהארון של הבת, האחות, או החברה שלהם. רצינו לשמוע את הצד השני, והפעם לא מתוך כעס, תוכחה או האשמה, אלא להקשיב להם באופן נקי: מה באמת עבר עליהם כשנודע להם שבתם, אחותם או חברתם הטובה היא לסבית? באיזה מצב זה העמיד אותם?

בחפושנו הרבים לא מצאנו אף לא הורה אחד – אבא או אימא – שיסכים לכתוב על החוויה שלו. מצאנו אימהות ואבות רבים שקיבלו – ברמה כזו או אחרת – את בתם הלסבית, אבל לכתוב על זה בעיתון? כנראה שזה חשוף מדי, כואב מדי, פרטי מדי. בטורה האישי כתבה עדן ארזי: "אומרים שהקבלה של הקרובים אלייך ביותר היא הקשה ביותר. אני לא בטוחה בכך", ואילו בראיון שנערך עמה אמרה מיכל עדן על הוריה, שנידו אותה ממשפחתה בעקבות היציאה שלה מהארון: "היום אני מבינה שגם אני פגעתי בהם, מנקודת המבט שלהם. בעיניהם, זה שבחרתי להיות כלסבית, בגלוי ובאופן מוצהר, פגע בהם". יהודית גולן, לסבית דתייה, שחשפה את סיפורה בסרט המרגש "את שאהבה נפשי", בו היא מתמודדת עם הדחייה של הממסד הדתי בכלל ושל הוריה בפרט, אומרת כי בחרה שלא להתראיין על כך בערוץ 2, כדי לא להכאיב יותר, ולדבריה: "אני יודעת שההורים שלי כל כך נגד, אז לפחות בדבר הזה אני מוכנה לבוא לקראתם."

אני שומעת את הנשים האלו וחושבת שלהגיע למקום הזה, שבו נהיה מסוגלות לקבל את אי הקבלה של הקרובים אלינו ביותר, את אי הקבלה שלהם אותנו, את צורת החיים שלנו, את האופן שבו אנו מבטאות את האהבה שלנו – זהו מקום של בגרות וגדלות נפש. נכון, זה כואב שהאנשים היקרים לנו מתביישים בנו, מנדים אותנו, דוחים אותנו על מי שאנחנו, זה מעליב שהם לא מצליחים להיות גאים בנו. אבל אנחנו – אחרי כל הדרך שעשינו – יכולות להיות גאות בעצמנו, ומהמקום הזה לנסות ולקבל את חוסר היכולת שלהם להיחלץ מהכאב וההאזנה הפרטיים שלהם, להיחלץ מתוך הארון שנכפה עליהם. כי מה זו אהבה אם לא קבלה אמיתית של האחר.

שיהיה לכולנו יום גאווה ואהבה וקבלה נפלא. עד כמה שאפשר.

עריכת דין

איילת טרטר, עורכת דין משפט אזרחי ומסחרי

- ייצוג בבתי משפט.
- תכנון ובניה, ליקויי בניה.
- חוזים והסכמים בתחומים שונים.
- מקרקעין, דירות, מיסוי מקרקעין, בתים משותפים.
- תכנון נכון של העברת זכויות ונכסים במשפחה.
- סיוע וליווי בהקמת חברות ושותפויות ובניהולן.
- ירושות וצוואות, ניהול נכסי עזבון, תכנון ועריכת צוואות.

סניפים בחיפה וברמת גן
טלפקס: 04-8554330, נייד: 054-5331863
ayelet@inter.net.il

מני ל"פנדורה"
וקבלת העיתון
בדואר במעטפה
דיסקרטית.
נא לפנות לקל"ף.
בטל: 050-7512840
ת.ד. 22997
ת"א, 61228
או באימייל:
claf@gay.org.il

לצאת או לא לצאת-

זו לא השאלה יערה חוצן

לאחר שהתקבלת לעבודה וביססת את מעמדך, במקום העבודה, את עלולה להיתפס כבלתי אמינה ולהיות מפורטת מכיוון שלא גילית מיד את "זיהותך האמיתי".

בקיצור, סכנת הפיטורין מאיימת עליך במיוחד כלסבית, מפני שגם אם את המפרנסת הראשית בבית, הרי שבדרך כלל מעדיפים לפטר נשים בגלל ההנחה שלפני כל אישה עומד גבר שהוא המפרנס העיקרי. גם אם תצאי מהארון כלסבית שהיא מפרנסת ראשית, סיכוי רב הוא שדברייך יפלו על אוזניים ערלות ולא ימהרו להתחשב בך כמו בגברים. הפיטורין הם אסון בשבילך, גם משום שאתן מנהלות משק בית המבוסס על שתי משכורות נמוכות, כי הרי מדובר בשתי משכורת של נשים.

עם זאת, ביציאה מהארון קיים כוח משחרר שמאפשר לנשום לרווחה. היציאה מהארון מאפשרת לצקת לתודעת הסובבים את הלסביות כאפשרות קיום נוספת. כשאני יוצאת מהארון אני יכולה לחשוב על עצמי גם כמי שמשחררת את מי שמולי מהתבניות האישיות שלו. אני יכולה לחשוב על יציאה מהארון גם כעל יצירת תודעה המכילה את הקרקע לקראת היציאה מהארון הבאה: כל אחת שיוצאת מהארון למרות הקושי, מקצרת את דרכה של הבאה אחריה.

בתור אחת שהיא "סתם" לסבית (לא לסבית ערבייה או מזרחית, לא חיה בפריפריה אלא בתל אביב), אני מרגישה חובה קהילתית שלא להיות בארון, וזאת למען אחיותיי ולמען אלו שאחריי. באופן אישי, אני לא מרגישה ששילמתי מחיר על יציאותיי המרובות מהארון, אם כי אני לא יכולה לדעת זאת בוודאות ואין לי שום דרך לדעת שלא יקרה כך בעתיד. אני בטוחה שישנן עוד מלכודות רבות שלא חשבתי עליהן, ואולי טוב שכך, מכיוון שהמודעות אליהן עלולה לשתק אותי, לעצור מבעדי את היציאה הבאה שלי (שלעולם אינה מסתיימת). והרי לא הייתי רוצה שהכוח לאחוזי בידית ולצאת החוצה יאבד לי, או לכן.

יציאה מהארון היא בחירה אישית של כל אחת מאיתנו, כלסביות, בהתאם למחיר שיהיה עלינו לשלם. בביטוי "לשלם מחיר על יציאה מהארון" טמונה ההנחה שהכרחי לוותר על דבר מה, להפסיד משהו. "לשלם מחיר" מניח גם כי קיים פוטנציאל לקבל תמורה. האם באמת

מה המחיר שמשלמת לסבית שחיה במדינת כיבוש קפיטליסטית כשהיא יוצאת מהארון? האם זה "משתלם" לה? ומה בנוגע לרווח? על הארון ועל שברו

אנו מקבלות תמורה כשאנו יוצאות מהארון?

כי אם, למשל, החלטת לצאת מהארון במקום העבודה שלך, עשויות לעמוד לפתחך לא מעט מלכודות. ראשית, אם יש לך חברה כבר כמה שנים, לא תמצאי בטופס הפרטים האישיים שקיבלת במדור כוח אדם סטטוס לזוגיות שלך – את יכולה להיות רק רווקה או נשואה; אם נקלעת לפינת הקפה, למשל (שם נוצרים בין הסטרייטים שיחות סולידריות ושותפות גורל) את יכולה לשתוק, או לספר עליו ולהתכוון אליה, או לספר את האמת. אבל גם אם יצאת מהארון ואפילו קיבלו אותך, הרי שהזוגיות שלך לרוב לא תשמש כרטיס כניסה כמו זה של הזוגיות והחתונה ההטרואית, ובחגיגת הגיבוש הבאה שתתקיים בעבודה לא בטוח שתוכלי להביא את זוגתך; כשתקבלי את תלוש השכר הראשון שלך תיווכחי לראות שהורידו לך אחוזי מס גבוהים, אף על פי שגם את מפרנסת את הבת שלך. ולמה זאת? מפני שבטופס 106 את לא זכאית להקלות במס, אלא אם כן את האם הביולוגית או המאמצת (אם כי מאוד רצית לאמץ את בתך, אבל החוק במדינה מנע זאת ממך); הקידום שלך תלוי לא רק בכישוריך המקצועיים אלא גם ביכולתך לשתף פעולה במשחק המינים עם הבוס, וכלסבית את לא תמיד יכולה, רוצה, או צריכה להשתתף בו. בנוסף, יכול מאוד להיות שהבוס שלך הוא לסבופוב ולכן לא יקדם אותך, או גרוע מכך, כאשר השמועה שאת לסבית תגיע לאוזניו, את עלולה להיות מפורטת. גם אם יצאת מהארון

על גאווה, ענווה ודעות קדומות

אירון הקודש / אביגיל שפרבר

אצלנו במגזר לגאווה יש שם לא כל כך טוב, אבל כשאני יושבת במצעד הגאווה בירושלים ואוכלת ארטיק עם שני הילדים המתוקים אייל ואלון, הבנים הגאים של זוג החברות שלי, אני מבינה שבלי הגאווה הזו הילדים האלו לא היו יכולים להיוולד

כולכם ודאי שמעתם עוד בגן את הסיפור, שכאשר אלוקים החליט לתת לעם ישראל את התורה, כל ההרים רבו ביניהם על איזה הר היא תינתן; הר התבור התגאה בגובהו ואמר: "עליי ורק עליי תינתן התורה", הר הכרמל התגאה בירק שלו ואמר: "עליי ורק עליי תינתן התורה", וכן הלאה, ורק הר סיני עמד בצד כי אמר לעצמו: "מי אני שעליי תינתן

התורה?" שמע אלוקים את ריב ההרים ואמר להם: "שובו למקומותיכם, כי לא אתן את תורת עיניכם, אלא על הר סיני". ולמה בחר את הר סיני? בגלל שהיה ההר העניו ביותר.

כרזה גדולה היתה בכניסה לאולפנה שלנו: "מה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך" (מכה, ו', ח'). על זה גדלנו: הענווה והצנעה הן מידות טובות לדבוק בהן והן המידות ההפוכות לגאווה, שהיא מידה רעה. הרמב"ם אומר על כל המידות שאין ללכת בדרך קיצונית, אלא בשביל הזהב, בדרך האמצע, אך יש מידה אחת שצריך להיות בה קיצוניים וזו מידת הענווה, ועליך להתרחק ככל שתוכל ממידת הגאווה, כי זו מידה רעה כל כך שאין בין שתי מידות אילו שביל זהב. ר' נחמן מברסלב אומר על מידת הגאווה: "על ידי גאווה בא רעב לעולם. על ידי גאווה בא לשכרות. על ידי גאווה בא לפחד. על ידי גאווה נופל מאמונתו. על ידי גאווה נסגר הלב ועיני האדם מלהביט בפלאות ה' יתברך ליראה מפניו. גאווה מעכבת את המשיח ומטריד את האדם מן העולם." (ספר המידות). ככה שאצלנו במגזר לגאווה יש שם לא כל כך טוב...

כשהתאהבתי בסי' לא ידעתי שקיימת בכלל קהילה, לא הכרתי את המושג 'גאווה' בהקשר החיובי, לא ידעתי שיש מצעד גאווה, ועם סי' עברתי בית ספר בהלכות הקהילה, בית ספר לגאווה. כשהיא לקחה אותי בפעם הראשונה בחיי למצעד הגאווה, הרגשתי שזה מצעד החוטאים פעמיים: קודם כל החוטאים בגאווה, ושנית גאים בחטאם. זה היה ביום שישי ומיהרנו לחזור לרובע לשבת. ללכת לצד האהובה שלך, המוצלחת והיפה, ממלא את הלב בגאווה גדולה, גם אם זה ברובע היהודי, גם אם אף אחד לא יודע. ובעודנו קושרות את האופנוע הגיעה שרן, שלמדה איתי באולפנה, שההורים שלה מתפללים בבית הכנסת שלנו. הלב הקל, השמחה של המצעד והגאווה התחלפו בסומק קל כאשר שרי זיהתה את סי' מהטלוויזיה. הבנתי שללכת לצידה של סי' זה כמו ללכת עם שלט "אני לסבית", והבנתי שזו כבר לא בחירה.

מאז למדתי לחיות עם השלט הזה על המצח, למדתי שלפעמים זה הכרחי וזה גם עוזר לבנות אחרות, אבל עדיין לא הרגשתי נוח עם המושג 'גאווה', וכשהיו אומרים לי: "טוב, בסדר, תעשו מה שאתן רוצות, אבל למה לדבר על זה? למה לעשות מצעדים? למה להיות גאים?", אז הייתי משתתקת וחושבת: "אכן, הגאווה מעכבת את המשיח."

חמש שנים אחר כך, בדשא של גן העצמאות במצעד הגאווה בירושלים, אני מבינה פתאום מה זו גאווה: אני יושבת ואוכלת ארטיק עם שני הילדים המתוקים אייל ואלון, הבנים הגאים של זוג החברות שלי, ואני מבינה שבלי הגאווה הזו הילדים האלו לא היו יכולים להיוולד.

והיום אני רוצה לתלות שלט נוסף שם, באולפנה שלי: "כל זמן שהענווה מביאה עיצבון היא פסולה, וכשהיא כשרה מוסיפה היא שמחה, גבורה וכבוד פנימי" (מידות הראי"ה, עמ' קמא).

כשהחברה שלי יצאה מהארון

שרית |

בתור אחת שמעריצה את אנה קרנינה – שהלכה עד הסוף עם האמת שלה, עזבה בעל וילד והלכה אחרי האהבה שלה – כך הולך לבי אחר אותם אנשים שאינם יכולים לאהוב אלא כך

גדלתי בשכונה בפרדס חנה, שבה לא ממש מעזים לצאת מהארון, לפחות לא לפני חמש שנים. החינוך הדתי שקיבלתי בבית הספר די' עיצב את דעתי לגבי אותה סטייה של צעירים

שמחפשים את עצמם. לומר שלא הערכתי אותם יהיה עדין, למדתי להיגלע מהם, להבין שמדובר בדבר דוחה מאוד. זה לא שהשתנתי פלאות בגלל שאני תומכת ולהבט ב"פנדורה" וב"הזמן הורוד". נכחתי פעם אחת במצעד הגאווה מתוך סקרנות וגיליתי שגם בטני הלא רגישה כלל מסוגלת להעלות קבס רק ממראה עיניים. אני גם לא מאלה שמתלהבים מזה שיש להם חברה לסבית. בשבילי את יסמין, אחר כך את איך שאת מגדירה את עצמך. כך הייתי רוצה שיגדירו אותי, קודם אני שרית, אחר כך אני דתייה.

רק לפני שנתיים ישבנו יחד בחדר המחשבים בדה בוטון, כשהוא עוד היה קיים. דיברנו על יחסים הומוסקסואליים ואני פרצתי בדברי חמס על התופעה. "תופעה?!" התלהט, ואני עוד הוספתי שמן למדורה: "סטייה", "שינוי סדרי עולם". הקשיתי עליי, הצבעת על זוג מרצים שלנו, מאוד חמודים בעיניי כמובן, ואני התמקמתי בנוחות בתוך הגישה שבני אדם הם בני אדם, ולא אתייחס אליהם בצורה שונה, אבל את התופעה הזאת צריך למגר. אז עוד לא ידעתי שאת "נוהגת בצד השני של הכביש".

רבנית ליברלית אחת יעצה לי שלא להיכנס לשיחות כאלה, כי אין כאן מקום לרגש וההלכה היא חיד משמעות בעיניי. ובכל זאת, הקשתי: מה עם אותם אנשים שאין להם דרך אחרת לחיות? אז היא רק הביטה בי מלאת הזדהות ואמרה שאין מה לעשות. והמסד האורתודוקסי מעדיף להתעלם.

אז אני מנסה להתעלם. לא לעודד. כשניסית להתייעץ איתי לגבי משהי שיצאת איתה, התבדחתי איתך שאיני מסייעת לדבר עבירה. נכון שאני לא מתעלמת בכלל מהלסביות שלך, ובעצם חלק מהפך שלנו זה לפלרטט אחת עם השנייה, לקרוא לארוחות צהריים משותפות "קוויק", ולשגע ידיד משותף עם סצינות חיבה יתרה של שתינו. אבל אני שמחה לבשר לך שאהבת נשים היא דבר נפלא בעיניי, זהו דבר מאוד עמוק, נפשי, רגשי, שאקט מיני פשוט יכער אותו. אנשים שסתם בוחנים את הגבולות שלהם ומנסים קשרים הומוסקסואליים מתוך כל סיבה שהיא שאינה אמת מוחלטת בפנפם – אני יכולה להעריכם. לעומת זאת, בתור אחת שמעריצה את אנה קרנינה – שהלכה עד הסוף עם האמת שלה, עזבה בעל וילד והלכה אחרי האהבה שלה כי זו האמת הבלתי ניתנת לערעור וחובה מוסרית היא ללכת אחריה – כך הולך לבי אחר אותם אנשים שאינם יכולים לאהוב אלא כך.

למי שלא יודעת, מיכל עדן היא אחת הנשים שעשתה רבות למענכן. ולמי שלא יודעת, היא שילמה מחיר אישי כבד על כך. בראייה לאחור, "האפליה שחווייתי והדחייה מצד המשפחה, הם שגרמו לי לפעול", ובראייה לעתיד, "אני מאמינה גדולה בלהקים משפחה אלטרנטיבית, לבחור לנו את בני המשפחה שלנו"/

מיכל עדן יוצאת מהכלל | איילת טרסר

את שם המשפחה שלנו לשם משותף, לא היה לזה קשר לתגובה של המשפחה שלי ולנתק שהם גרמו. לא הייתה כאן נקמה או התרסה. עם זאת, שינוי השם סייע לי להיחשף, העיקר בנוגע לפעילות הציבורית שלי. זה עזר לי לחסוך להם את המבוכה."

את כוונתך על המשפחה שלך?

"בוודאי. אני כוונת עליהם ואני לא סולחת על כל מה שהם עשו, אבל היום אני רואה את הדברים באופן שונה. פעם ציפיתי מהם להשתנות, חיכיתי שיתקשרו. היום אני יודעת שהם לא ישתנו, שהם לא יקבלו אותי כמו שהייתי רוצה. היום אני מבינה שגם אני פגעתי בהם, מנקודת המבט שלהם. בעיניהם, זה שבחרתי לחיות כלסבית, בגלוי ובאופן מוצהר, פגע בהם. הפגיעה הייתה הדדית. ההבנה הזו שלי מאפשרת לי לנסות ולהתקרב

מצד שני, היה לי קושי אדיר מול התגובה של המשפחה. באותה תקופה איימו על חברים שלי ועל אנשים שאיכרו אותי בביתם והטרידו אותם טלפוניית. משהו השחית את הרכב של הידיד ההומו שלי. לאחר שפגשתי את בת הזוג שלי ועברתי לגור איתה, סבלנו גם אנחנו מהטרדות טלפונייות. אחרי הרבה מאוד לבטים ניגשנו למשטרה והגשנו תלונה נגד אבא שלי, אבל הוא, כמובן, הכחיש. לא היה לי קל להתלונן נגדו במשטרה, אבל חששתי לחיי ולחיי החברים שלי."

בערך בתקופה הזו הצטרפה עדן לפעילות באגודת ההומואים, הלסביות הטרנס והבי, ומשם הגיעה לקליף ולמרכז לסיוע לנפגעות תקיפה מינית. "כל החוויה הזו זרקה אותי לפעילות. רציתי לפעול נגד הומופוביה. לאחר רצח רבין הצטרפתי למר"צ והייתי

פעילה מאוד, בעיקר בנושאים הקשורים לזכויות אדם. רציתי לתקן דברים, לשנות אותם. כשהחלטתי להתמודד ולרוץ למועצת העיר קיבלתי טלפון מאחי, שאמר לי שהבחירה הזו שלי מחייבת נקמה. הוא אמר לי שירצחו אותי, שהעם לא יסבול את זה. בדיוק לאחר השיחה הייתי אמורה להתראיין לגליצ, ובמשך כל הראיון עם רזי ברכאי שקשקתי מפה."

"הפגיעה הייתה הדדית"

בשנת 1998 נבחרה מיכל עדן למועצת העיר תל אביב כמספר שתיים ברשימת מר"צ, ובכך למעשה הייתה הראשונה בארץ שנבחרה כנציגה גאה ולסבית מוצהרת למועצת עיר.

איך היו נראים החיים שלך אלמלא המשפחה שלך הגיבה כפי שהגיבה?

"אני בטוחה שהחיים שלי היו נראים אחרת. האפליה שחווייתי והדחייה מצד המשפחה, הם שגרמו לי לפעול. אלמלא ההורים שלי בטח לא הייתי כל כך פעילה, ובוודאי שלא הייתי הופכת להיות פוליטיקאית. בחיים, קודם לכן, לא חשבתי שזה מה שאעשה."

שינית את שם המשפחה שלך כחלק מההתמודדות עם התגובה של ההורים?
"בת הזוג שלי אז ואני רצינו לשנות

עבור מיכל עדן, בעלת משרד ליחסי ציבור בהווה וקריירה פוליטית בעבר, לספר היום על היציאה שלה מהארון זה כמו לסגור מעגל. "בתחילת דרכי הפוליטית שאלו אותי רק על זה, כשהפכתי לפוליטיקאית הראיונות סבבו סביב נושאים אחרים, והנה, עכשיו, שוב חוזרים ליציאה מהארון." אבל הסיפור של עדן – למי שלא יודעת – הוא דוגמה למחיר הכבד שאפשר לשלם על הבחירה הזו.

האולטימטום

מיכל עדן, בת 35, נולדה בהרצליה, שם גדלה עד לשירותה הצבאי, אז עברה המשפחה להתגורר בתל אביב. "הייתי בתחילת שנות העשרים שלי, לאחר פרידה מחברה", היא משחזרת את האירועים. "ביקשתי מההורים שלי עזרה כלכלית כדי לממן טיפול. כנראה שההורים שלי כל הזמן ידעו, אבל הדחיקו. בהתחלה הם תמכו ואפילו הגיעו איתי לטיפול, ואז, במהלך אחת הפגישות, הם שאלו אותי אם אני לסבית. אבא שלי הציב בפניי אולטימטום: או שאני מתקנת את דרכי, ואז אקבל את עזרת המשפחה בכל דבר, או שהמשפחה תנתק אותי קשר. באותה תקופה הייתי תלוייה בהורים כלכלית ורגשית. הייתי אחרי פרידה, עמדת לעזוב את הדירה השכורה שגרתי בה ולעבור לגור בדירה שלהם. אני זוכרת שנפגשו כלנו במסעדה והתנהלה שיחה, שבסופה הודעתי להורים שלי שהחלטתי להישאר נאמנה לתחושות ולרגשות שלי, ולא לקבל את ההצעה של אבא. בסוף השיחה ידעתי שעכשיו כל אחד מאיתנו הולך לדרכו: הם לבית שלהם, ואני לדירה שלי, שאותה הייתי אמורה לעזוב."

בבת אחת נזרקה מיכל לרחוב והפכה לדבריה, להומלסית ללא דירה, ללא משפחה, בלי כלום כמעט. "ישנתי אצל חברים, אצל חברים של חברים. הדר נמיר, שהייתה אז פעילה מאוד באגודה, קישרה ביני לבין אנשים שאפשרו לי לגור אצלם. כך נדדתי בין בתים, עם תרמיל על הגב, במשך חצי שנה בערך."

כך, בבת אחת, שום קשר עם המשפחה?

"אבא שלי ניתק אותי מהמשפחה. במשך תקופה מסוימת הייתי בקשר עם אימא שלי, מדי פעם הגעתי למקום העבודה שלה, עד שהגיע הרגע שבו היא ביקשה ממני לא להתקשר יותר. כך נותקתי גם ממנה. עם האחים שלי גם לא הייתי בקשר, הם היו נתונים לשטיפת המוח שאבא שלי עשה להם."

זו בטח הייתה תקופה מאוד קשה.

"היה לי דיסוננס נוראי בין ההתלהבות מהלסביות, מהחיים החדשים והפתוחים שחייתי: לא הסתירתי מי אני, מיציתי את עצמי והרגשתי נהדר בהיבט הזה.

"אני אוהבת

אליהם, וגם מצידם יש איזשהו ניסיון. אני מקווה שהפעם אצליח."

"לא רק לסבית"

איך את מרגישה היום כשאת יוצאת מהארון לפני אנשים חדשים?

"ברור שהיום, מספר האנשים שיודעים שאני לסבית גדול יותר, אבל התהליך של היציאה מהארון לא נגמר אף פעם. אני אוהבת לצאת מהארון."

אוהבת?

"כן, אוהבת. זה מאפשר לי להכיר את האנשים, ללמוד מהתגובות שלהם, מי הם. אני מרגישה באמצעות היציאה מהארון."

יש הרבה אנשים, גם כאלה שנמצאים מחוץ לארון, שמשתדלים "לברוח" מהתיוג של לסבית או הומו. מנסים להראות את הצדדים הנוספים שבהם, ולא להיכלל בקטגוריה ההומו-לסבית, כאילו זה המאפיין העיקרי שלהם. את, לא רק שלא ברוח, אלא הלכת צעד קדימה, והפכת את התיוג הזה, ל"סמל המסחרי" שלך.

"מהרגע שקיבלתי את ההחלטה לייצג את המאבק של הקהילה ההומו-לסבית, הרגשתי טוב עם התיוג הזה, כל זמן שהוא עזר לי לקדם את העניינים שהאמנתי בהם. הרגשתי שאני רצה בשם קבוצה, לא ממקום של עסקנות.

כשאחותי הגדולה יצאה מהארון

לילך

כשהלכת למצעד הגאווה חשבת: שאת גיי-פרנדלי כזאת (חשבת? ככה הצגת את זה!), רק אחר כך הבנתי שכמובן היית חייבת להיות פרנדלי קודם כל לעצמך

כשסיפרת לי ולאחיותי הגדולות שאת לסבית, התפרצתי בבכי. שתיהן הגיבו כמעט באדישות, אחותנו הבכורה עוד ניסתה לדבר במקומך. כשהתחלת למלמל משפטים לא מובנים, היא אמרה: "נו, אתן לא מבינות שהיא מנסה להגיד לנו שהיא לסבית?" את המשכת להסתכל עלינו או לצדדים, והן כבר קיבלו את הבשורה. וכשהייתי עסוקה בלהמשיך לבכות הן, "הגדולות", כבר היו עסוקות בניתוחים. הן אמרו שהן תמיד חשדו בך בגלל דברים שעשית ואמרת. אבל לי, שאני יותר קרובה אלייך, לא היה בכלל מושג. כנראה שקיבלתי את הדברים כמו שהם, בלי לנסות לקרוא בין השורות.

אני חושבת שקיבלתי את זה בהפתעה כל כך גדולה מכיוון שבעבר, כשהיית עושה משהו באופן שיכול להתפרש כסטריאוטיפי לסבי ומישהו היה זורק איזו הערה, היית מנפנפת אותו מעליך. כמו השיער הקצוץ שהיה לך פעם, הצלחת לשכנע גם אותי שמי שמחליט לזהות אותך כלסבית בגלל זה שבוי בדעות קדומות. כשקינתי דיסקים של קיי.די. לאנג, מליסה את'רידג' ואינדיגו גירלס (אוקי, הייתי אמורה להבין את המסר לבד...) גרמת לזה להצטייר כהעדפה מוסיקלית או אקט פמיניסטי ולא אחר, וכשהלכת למצעד הגאווה חשבת: שאת גיי-פרנדלי כזאת (חשבת?)

ככה הצגת את זה! ושאת הולכת למצעד כי יש לך חברים הומואים ולסביות. אחר כך הבנתי שכמובן היית חייבת להיות פרנדלי קודם כל לעצמך. היו כל כך הרבה סימנים ורמזים, אבל איכשהו תמיד הצלחת לתרץ אותם, להמעיט בערכם או לסתור אותם. את מבינה, נראה כאילו זה ליווה אותך כל כך הרבה זמן ובחרת לספר דווקא רגע לפני שאת נעלמת. עכשיו אני יודעת שלא אמרת לי אז משום שלא היית ממש בטוחה בעצמך. ולמרות שאנחנו כבר בשנת 2004, יציאה מהארון היא עדיין עניין לא פשוט. אז תדעי שיש לך אחות שאוהבת אותך מאוד ובשבילה זה (כבר) מאוד פשוט. ולמי שזה עדיין כזה סיפור להתמודד עם זה, יש לי רק שאלה קטנה:

So fucking what?

לנשים במועצות מנהלים בתאגידים עירוניים.

"בתחילת דרכי הפוליטית, הייתי צריכה להחליט מה לעשות ואיך לעשות. לא היו לי מודלים של אנשי ציבור הומואים או לסביות שמהם יכולתי לקחת דוגמה, היא אומרת. "הייתי צריכה להחליט לבד איפה לשים גבולות, עד כמה להיחשף. אני זוכרת, למשל, את העיתונאית שרצתה לצלם אותי ואת החברה שלי מתנשקות. חיפשתי בחו"ל אנשים כמוני וגיליתי שבעולם כולו יש רק כמאתיים נבחרים ציבור גיי. זה מעט מאוד. לפגוש אותם הייתה הקלה. אלו היו אנשים שיכולתי לחלוק איתם חוויות דומות, שיכלו לעזור לי לקבל החלטות."

"הצורך הבסיסי לעסוק בהישרדות"

מה היית ממליצה לבחורה צעירה שמתלבטת אם לצאת מהארון?

"לא למהר. למצוא תמיכה רגשית וכלכלית, שאינה קשורה למשפחה. לחפש דמויות אלטרנטיביות, שיוכלו

להיות איתה אחרי שהורים יגלו שהבת שלהם לסבית. הרבה הומואים ולסביות מרגישים בדידות גדולה מאוד, וזו אחת הסיבות שהם בונים את עצמם באיחור של עשר שנים. הם נושרים מלימודים, לא מתמידים בעבודות. זה מחיר אישי כבד מאוד שאנחנו משלמים, בגלל הצורך הבסיסי לעסוק בהישרדות. זה בא על חשבון ההתפתחות האישית שלנו."

אנו מחונכים להאמין שהמשפחה שלנו תמיד תתמוך בנו, שקשר דם הוא חזק מכול. האם התגובה של המשפחה שלך גרמה לך להיות חשדנית יותר לאנשים?

"לא. לא שיניתי את הגישה שלי לאנשים, אבל הפסקתי להאמין במוסד המשפחה הביולוגית כמוסד שיתמוך בנו יותר מכול. אני מאמינה גדולה בלמצוא ולחקים משפחה אלטרנטיבית, לבחור לנו את בני המשפחה שלנו, שיהיו שם בשבילנו, שיתמכו בנו ויאהבו אותנו."

במבט לאחור, איך את רואה את הדברים שעשית?

"אני מאוד שלמה עם כל מה שעשיתי. עכשיו אני באתנחתא. הקמתי עסק ליחסי ציבור, בעיקר בתחום המשפט והכלכלה, ואני מאוד גאה בו. חוץ מזה אני רוצה להיות אימא, ובעתיד – מי יודע?"

מיכל עדן. אחת מבין מאתיים נבחרים ציבור גיי בעולם

קיימת, לצערי, אבל ללא ספק, עברנו תהליך ארוך של שינוי. עד היום קורה לי שהורים פונים אליי ומבקשים עזרה ותמיכה. לא מזמן התקשר אליי אבא של בן הומו, ואמר לי שיש לו בן נהדר שיצא מהארון, והאבא ביקש עזרה ותמיכה לעצמו. עדיין לא צריך לנוח – מגיעים אליי גם סיפורים קשים על אלימות, דחייה ואי קבלה. אני חושבת שאחת החוויות הקשות שנתקלתי בהן כחברת מועצת העיר היה עם הטרנסג'נדרס. לראות את הקשיים וההשפלות שהן חוות, זה היה לי קשה מאוד."

בין פעולותיה במסגרת חברותה במועצת העיר סייעה עדן בהקמת "בית דרור", הוסטל לבני נוער אשר נפלטו מביתם על רקע נטייתם המינית. כמו כן פעלה למען רישום זוגות בני אותו מין בעיריית תל אביב, העבירה את ההחלטה במועצת העיר להכיר בזוגות שאינם נשואים, לרבות בני זוג מאותו מין, וזאת לצורך הטבות עירוניות, וכן העבירה ההחלטה במועצה העיר בדבר שריון מקומות

רציתי לקדם אידיאולוגיה ואינטרסים של קבוצה, ולא אינטרסים אישיים שלי. לאחר מכן, כשהתיוג הפך למותג, זה הפריע, אבל אני חייבת לציין שלא מאוד סבלתי. כשמאלנית, שהייתה פעילה גם בתחומים נוספים, תמיד התייחסו בעיקר למאבק שלי נגד הומופוביה, והיה לי קשה לפלס דרך במאבקים אחרים, למשל, במאבק נגד הכיבוש. התיוג השתלט גם עם תחומים אחרים. תמיד הייתי 'הלסבית'. אני מבינה שזה חלק מהראשוניות של המאבק. בזמנו, זה היה דבר חדש, היום זה אחרת. היום את יכולה להיות לסבית אמנית, לסבית בשלנית, ולא רק 'לסבית'. נראה לי שהיום יש מקום גם לדברים נוספים. הקהילה התפתחה מבחינת המקום שהיא נותנת לשונות בתוכה ומתוכה. גם סטרייטים מתרגשים היום פחות מהעניין, והשינוי ניכר גם בכך שהיום רואים יותר ויותר לסביות דתיות ולסביות ערביות. יש יותר פתיחות, יותר אנשים יוצאים מהארון. זה לא אומר שאין הומופוביה, ההומופוביה

"המורה, את רוצה לספר לנו משהו?"

שלוש מורות לסביבת גאות מספרות למה לא כדאי בכל מצב לצאת מהארון, למרות שהן עשו את זה. "משרד החינוך" עשה הכל כדי להשתיק כל התנגדות, כולל להעביר אותי מתפקידי, ומעידות כי פרט לחשיפה מול התלמידים והמורים, ההתמודדות מול ההורים היא הקשה מכולן | דנה שבת

ועניתי שכן, "מספרת נופר, "יותר היא לא שאלה, אבל אני בטוחה שהמעגל החברתי שלה יודע. מי שכבר נתקל ב'הזמן הורוד' אז סבבה, שיידע. פעם קיבלתי באינטרנט תגובה לכתבה: 'נופר קידר! לימדה אותי בכיתה ט', מורה מקסימה!'. אני חושבת שאם אנשים אלו יפרסמו את זה בבית הספר הם בעצם יעשו בשבילי את העבודה."

כלומר, באיזשהו מקום את כן רוצה שיידעו?

"אני מרגישה שאני במין שלב ביניים. אני מאוד אשמח להגיע למצב של המורה הלסבית בבית הספר שאלה פונים בענייני נטיות חד מיניות. מצד שני, בבית הספר שלנו יש אמירות מאוד אלימות כלפי מורים. עדיין לא עשיתי מזה מנטרה חינוכית בבית הספר. את זה אני עושה בחושי."

יכול להיות שבבית ספר יסודי המצב קל יותר?

חגית: "ייתכן שקל לי יותר להציג את העובדה שאני חיה עם בת זוג בגלל שההבנה של ילדים צעירים את הנושא היא יותר פשוטה ושטחית. למשל, כששאלו אותי למה אני לא נשואה סיפרתי שאני חיה עם חברה שאני אוהבת, ושאני לא אתחתן עם בן, ואחת התלמידות הגיבה: 'גם אני אוהבת את אלה אבל אני אתחתן כשאני אהיה גדולה'. מבחינתי זה חשוב שהיא תשמע את זה וכשהיא תגדל יותר אולי תבין את זה אחרת."

נופר: "בתיכון זה לא כך משום שהעיסוק סביב הסקס הוא בלתי פוסק, ואופי העבודה שלי הוא אחר כי אני עומדת מול כיתה של 40 תלמידים. באחד משיעורי חינוך מיני דיברנו הרבה על לסביות, והיו גם תגובות שליליות. הראיתי הרבה ידע ודיברתי בשטף, ובסוף השיעור אחד התלמידים שאל אותי: 'המורה, את רוצה לספר לנו משהו?' עמדתי עם הגב אליו והוא שאל את השאלה איזה שלוש פעמים. בסוף הסתובבתי ואמרתי: 'לא'. לא נראה לי שאיזשהו מורה שפוי היה יוצא מהארון בסיטואציה כזו."

רלוונטי לעבודה. מאותו רגע כבר לא הייתה בעיה.

והייתה רכילות? פנו אלייך, שאלו אותך שאלות?

"היו כל השאלות המטומטמות הרגילות, כמו מה עושות שתי נשים במיטה, אבל מה לא נעשה למען הכחדת הבורות בחברה? אז דיברתי על החברה שלי ועל הדייטים שלי כמו שמישהי מדברת על בעלה."

אצל נופר קידר המצב קצת שונה. היא מחוץ לארון מול המשפחה והחברים, אך במקום העבודה מקפידה לשמור על פרטיותה מול רוב צוות המורים. "אני לא מרגישה בארון מכיוון שאני לא מסתירה, אם ישאלו אותי אני אגיד. החברות מהעבודה וגם המנהלת כבר יודעות, אבל בתחילת דרכי כלסבית השתתפתי בהכנה לסדנת חינוך מיני עם כל המחנכים. היועצת חילקה את החדר לצד שלילי וצד חיובי. היא הקריאה סדרה של משפטים והיינו צריכים לעבור מצד אחד לצד שני לפי תחושתנו. ואז היא אמרה את המשפט הבא: 'אימוץ ילדים על ידי זוג לסביות'. כל המורים עברו לצד השלילי ואני נשארת בצד החיובי לבד לגמרי. זה השאיר אותי בארון לאיזה שנה."

וביקשת ממי שידע שלא יספר לשאר המורים?

"לא, דווקא להפך, אמרתי לחברה שלי שאם ישאלו אותה שתגיד, אבל היא אמרה לי: 'יתזהרי, זה מסוכן'. את העצה הזו שמעתי בעוד הזדמנויות."

ומה יחסך לעצה הזו?

"מצד אחד זה קצת מרגיז אותי כי אני לא רוצה לשקר. מצד שני, אין לי שום עניין שיחטטו בחיים הפרטיים שלי."

מול התלמידים: "אני לא אתחתן עם בן"

גם מול התלמידים נופר דבקה באסטרטגיית המסובכת של שמירה על פרטיות, אך בלא שקרים. "כשחזרתי משנת השבתון אחת התלמידות שאלה אותי אם אני כותבת ב'הזמן הורוד' "

מיוחד בבית ספר יסודי בבאר שבע. "בתקופה שהתחלתי לעבוד לא הייתה לי בת זוג, והיה לי נוח יותר שהחברות שלי יעשו בשבילי את העבודה. בחדר מורים תמיד שואלים: 'את נשואה? יש לך ילדים?'. אז לא הייתי עונה כמו היום, שאני אומרת שאיני נשואה אבל יש לי בת זוג. כשעברתי לגור עם גרציאלה הייתי מדברת עליה, והיו אומרים לי: 'איזה כיף שיש לך מישהי שמכינה לך סנדוויצ'ים'."

את חושבת שהתגובות החיוביות שקיבלת קשורות בסוג האוכלוסייה שאיתה את עובדת, בחינוך המיוחד?

"לא יודעת, בסך הכל מבחינת רמה סוציו-אקונומית מדובר באוכלוסייה ברמה בינונית ומטה, מאזור הדרום, רובם המכריע ממוצא מזרחי. יכול להיות שזה גם המקום שבו אני נמצאת ואיך שאני מציגה את זה, אבל לא נתקלתי באמירות שליליות על לסביות."

האם יעצו לך לא לדבר על זה?

"לא. היה לי מצב הפוך. המנהלת שלי לשעבר אמרה לי 'חגית, זה כל כך חשוב, הילדים צריכים להיחשף לדברים האלה'. אני עדיין מאמינה שהמצב של לסביות טוב יותר. הומו, למשל, זו קללה מאוד נפוצה, גם אצל חירשים."

ריטה מרקוביץ' (38) היא מורה לתקשורת בתיכון בקריית גת: "אני לא הייתי צריכה לצאת מהארון. הבחורה שהציעה לי עבודה לפני שמונה שנים סידרה לי ראיון עם המנהלת, ולפני שנכנסתי היא אמרה לי: 'תשמעי, אנחנו פה כמו משפחה והיחסים בינינו נורא פתוחים, אז סיפרתי למנהלת שאת לסבית. התגובה האוטומטית שלי הייתה 'אני לא נכנסת לראיון'. בסוף נכנסתי וישבה מולי אישה מאוד חביבה שאמרה לי שהיא רוצה שאני אהיה מי שאני, ושהלסביות זה לא

יציאה מהארון היא תהליך מתמשך בחייה של כל לסבית, ופעמים רבות כרוך בהתמודדות עם דעות קדומות, אפליה ופגיעה אישית. כמורה, המצב מסובך עוד יותר. "לצאת מהארון כאשת חינוך זה דבר מאוד משמעותי. זה אומר שאת חשופה לשלוש מערכות: התלמידים, ההורים שלהם, והמעסיקים שלך. ברגע שאת דמות חינוכית אז יש לזה המון השלכות ערכיות, ומספיק שהורה יחליט שלסבית או הומו הם לא מספיק טובים כדי לחנך את הבת שלו, ולמחרת את תהיי מחוסרת עבודה באיזושהי תואנה."

את הדברים הללו אומרת נופר קידר (37), מחנכת ומורה לאמנות בתיכון גדול במרכז הארץ. שמה של נופר מוכר מכיוון שהיא כותבת ב'הזמן הורוד', מתנדבת ב'חושן' (שירות ההרצאות של האגודה), ובשנה שעברה הקימה יחד עם חברה קבוצת דיון למורים ומורות גיין, במטרה לאפשר להם "לאורר" רגשות ותחושות. נופר מוצאת עצמה מתלבטת בין שתי אסכולות, לפי האחת, אף אחד לא צריך לדעת מה המורה עושה במיטה, ולפי השנייה, לצאת מהארון זה חינוכי – לא כדי להטיף להומוסקסואליות, אלא כדי להראות לתלמידים מבלבלים – שהנה, יש דמות חינוכית, מוכשרת, מתפרנסת, שהיא גם לסבית. "אני רואה עצמי קרובה יותר לאסכולה השנייה, אני לא מסתתרת. אבל אני גם לא ששה לחשוף את עצמי להתנכלויות."

מול המורים: "למה לא אמרת קודם?"

"מיד כשהגעתי לבית הספר יצאתי מהארון מול שתי מורות שהכרתי מהלימודים, וביקשתי שאם ישאלו אותן עלי – שיגידו, "מספרת חגית פיגנבוים (34), המשמשת מורה לחינוך

עריכת דין

עו"ד עירא הדר מומחית לזכויות הומואים ולסביות

"עוץ וסיוע משפטי לחברי/ות הקהילה בכל תחומי החיים, לרבות זוגיות, משפחה, הורות וזכויות אחרות

- הסכמים לחיים משותפים בין בני/בנות זוג
- הסכמים להורות משותפת
- אפוסטרופסות לאמהות/אבות לא ביולוגיות/ים
- כלים משפטיים להורה היחיד/ה
- צוואות וירושות
- יפוי כח הדדיים
- חוזים בעניינים שונים
- מכירת/רכישת דירות

טלפון: 03-5280247
irna23@netvision.net.il

כשטרנסקסואלית יוצאת מהארון

"הייתי מעדיפה שתגיד לי שאתה הומו" – כך הגיבה אמי כשסיפרתי לה לראשונה על היותי טרנסקסואלית. בכך בעצם מסתכסס השוני בין תהליך היציאה מהארון של טרנסקסואלים לבין אותו התהליך אצל הומואים ולסביות. מיעוטינו לא היו בארון בכלל. רובינו הכנסנו את עצמנו לארון שהחברה בנתה עבורנו. בשלב מסוים נעשה שם צפוף ומחניק. חלקינו מחליטים לצאת, חלקינו נשארים ונחנקים. כשלסבית או הומו יוצאים מן הארון, אי אפשר לדעת שהם כאלו, אלא אם כן יספרו. לא כך הוא הדבר אצל טרנסקסואליות.

היציאה שלי מהארון בוצעה בשלבים. הראשונה שידעה הייתה בת זוגי לשעבר, שלמזלי כי רב, לאחר ההתגברות על ההלם הראשוני, קיבלה אותי והכירה בזכותי לחיות את חיי כפי שאני רוצה. מיד לאחר מכן ידע מעגל החברים הקרוב. גם שם לשמחתי קיבלו אותי כפי שאני. אך עם הזמן הרגשתי, ואני עדיין מרגישה, בהתרחקות מסוימת. במשך קרוב לשנה חייתי חיים כפולים. מחוץ לשעות העבודה הייתי עדן ואישה, אך בעבודה הייתי עדיין יוסי. היו שינויים, גופניים בעיקר, שבהתחלה עמלתי קשות להסתירם. בשלב מסוים הפסקתי לנסות, זה דורש יותר מדי כוחות. ואז החלו השמועות בעבודה, ואלו בדיעבד הכינו בעבורי את חקרקע.

כשיצאתי מהארון בעבודה הודעתי על כך באי מייל לכל העובדים (היינו אז קרוב למאה עובדים). הסברתי מי אני, כתבתי שאין ביכולתי לחיות יותר חיים כפולים ושאיני מתכוונת לחיות מעתה כעדן וכאישה באופן מלא וגלוי. גם כאן מתבטא השוני בין התהליך אצל טרנסקסואליות לבין התהליך אצל הומואים ולסביות. טרנסקסואליות חייבות להודיע לכולם על היותן כאלו, כי התייחסות החברה אליהן על פי המגדר המועדף עליהן הנה דבר חיוני עבורן.

אומרים שהקבלה של הקרובים אלייך ביותר היא הקשה ביותר. אני לא בטוחה בכך. אל משפחתי של בת זוגי לשעבר חשתי קירבה מאוד גדולה עוד לפני שיצאתי, ודווקא הם קיבלו ומקבלים אותי לחלוטין גם היום. הלואי שיכולתי לכתוב שהקבלה של משפחתי אותי כפי שאני הייתה כזו. אך לא כך הוא. אמי אינה רוצה שאבקר אצלה. שנה וחצי עברו מאז הייתי בביתה. לפני כמעט חצי שנה ראיתי אותה בפעם האחרונה, והיא, אחרי חודשים ארוכים שלא נפגשנו, בקושי זיהתה אותי.

ריטה מרקוביץ': "אם יש לך גב מההנהלה, אז אין לך בעיה" צילום: אורה כהן

ריטה: "הטענה שלי היא שזו שאלה עד כמה את שלמה עם עצמך. אם את יוצאת עם הלסביות שלך בצורה שלמה ובטוחה וברורה, אף אחד לא יערער על מי שאת."

חגית: "אני חושבת שעם הזמן זה הופך להיות נון אישיו. היציאה עצמה מושכת הרבה אש ותגובות, אבל עם הזמן אני חושבת שזה מפסיק להיות 'מעניין' ועוברים לרכילות הבאה."

נופר: "מורים שכבר יצאו מהארון באופן טוטלי אומרים שהם לא מוכנים להסתיר את זה, וגם אומרים שזה הרבה יותר משתלם."

אבל אפשר להבין את מי שבוחר לא לצאת מהארון?

נופר: "בוודאי. מאז המפגשים של קבוצת המורים אני הרבה יותר מבינה מורים שמעדיפים להישאר בארון. גם אני מדברת עם המון סתירות. אני עושה הרבה מאוד הפרדות."

ריטה: "אני חושבת שאם יש לך גב מצד ההנהלה, אז אין לך בעיה, כי למרות שלהורים יש היום הכי הרבה כוח, כשהורה מתלונן הוא צריך להציג טיעונים משמעותיים. אבל אם את מבינה מפורשות או ברמיזות מההנהלה ש'ביבית ספרנו לא', שם – לא כדאי לצאת מהארון."

לפרטים על קבוצת מורים ומורות גייז ניתן לכתוב למייל: ann3shirley@yahoo.com
"לחושן" – שירות ההרצאות של האגודה: 03-6869925

הומו או לסבית מסכנים שמגיל 12 חושבים שהם לבד בעולם ומשהו איתם לא בסדר, שגם להם יהיה מודל."

ריטה מעידה כי בתחילת דרכה המקצועית חששה מאוד מתגובות ההורים: "שמעתי כבר (לא מהורי תלמידים!) את האמירה שאם את מורה ולסבית את בטח סוטה ומתחילה עם התלמידות הצעירות שלך. אבל במקרה שלי זו בכלל לא בעיה שאני מתמודדת איתה. אני מכירה את ההורים של התלמידים ולא נתקלתי בתגובות הומופוביות. אני חושבת שמה שהתלמידים מקרינים בבית זה הרושם שההורים מקבלים."

וההורים יודעים שאתן לסביות?

חגית: "לצאת מול קולות זה לא דומה ליציאה מול הורים. להורים ששאלו אותי אם אני נשואה לא אמרתי שיש לי בת זוג. להורים יש כוח מאוד מאיים עלינו, הם גם השותפים הכי קרובים שלי בעבודה עם הילדים. מצד אחד, הם השותפים הכי קרובים לי בעבודה, ומצד שני, יש להורים כוח מאוד מאיים עלינו. אם להורה יהיו טענות עליי זו תהיה בעיה מאוד קשה, כי משרד החינוך בהיסטריה מתלוננות של הורים, והוא יעשה הכל כדי להשתיק כל התנגדות, כולל להעביר אותי מתפקידי. זה לא יקרה במערכת שבה את עובדת מול מבוגרים."

נשמע כי לצאת מהארון כדמות חינוכית זה סיכון גדול יותר מאשר במערכת אחרת, אז זו גם שליחות גדולה יותר, תחושת אחריות אפילו. אז כדאי לצאת מהארון?

ריטה: "התלמידים שלי דיברו עליי ממש מההתחלה, הייתי מגיעה על אופנוע עם מעיל אופנוענים, והיו אומרים 'המורה הלסבית' ודיברו על הקשיחות שלי. אבל מה שעזר לי בדו שיח איתם זה בעיקר המקצוע שלי. אני מלמדת תקשורת ובוחרת את החומרים ואת האופן שבו אני מציגה אותם. אני לוקחת חומרים שיש במדיה, אני לא מדברת על עצמי, אבל בחירת החומרים אומרת עליי משהו באופן עקיף."

האם תלמידים שאלו אותך או הציקו לך פעם באופן אישי?

ריטה: "מעולם לא. פעם שאלו את אחת המורות, חברה שלי, אם אני לסבית. והיא ענתה שאם הם חושבים שזו זכותם לדעת אז שישאלו אותי. מעולם לא הצהרתי ולא הסתובבתי עם סמלי גאווה, אבל תמיד דיברתי בחופשיות על הומואים ולסביות." ריטה מספרת כי לפני שלוש שנים הייתה נקודת מפנה: "המנהלת קראה לי לשיחה בחדר, ובנימה שלווה ומפרגנת אמרה לי: 'במהלך השנים האחרונות סוגיית סגנון החיים שלך הפכה לעניין פתוח בבית הספר'. בשלב הזה החסרתי שתי פעימות, ואז היא הסתכלה עליי והמשיכה: 'ואני מברכת על זה, כי יש כתובת, כי תלמידים יכולים להרגיש יותר חופש'."

ובאמת פנו אלייך?

ריטה: "כן, מרגע שהיא אמרה את זה ההערות שלי בשיעורים הפכו ליותר אישיות ותלמידים פנו אליי הרבה יותר. בעיקר בנים. היה תלמיד שהתייעץ איתי אם לצאת מהארון לפני אימא שלו, ובמקרה הזה כמורה וכדמות סמכותית הרגשתי הרבה אחריות. כי לא בכל מצב צריך לצאת מהארון."

מול התורים "הומוסקסואלית" אף תורה פז'

קל לי לתאר מצב שבו הורים יטענו שאם ילדיהם יידעו שהמורה היא לסבית זה יהיה "לא חינוכי", משום שהתלמידות אינן מגובשות עדיין מבחינה מינית ואולי מורה לסבית יכולה להשפיע עליהן. על כך אומרת נופר קידר: "הורים מפחדים שמורים ישפיעו על תלמידים להיות הומוסקסואלים, מפחדים שנפיץ תורה הומואית בבית הספר, אבל אין תורה כזו. הם מפחדים שהנטייה המינית של הילדים הרכים והנאיבים והלא מגובשים תושפע מדמותו של המורה, אבל אנחנו יודעים שזה לא עובד ככה. להפך, מקסימום זה יקל על אותו

הקול שבתוך הארון

אלמה (שם בדוי), 33, היא מורה לאחד ממקצועות האמנות לתלמידי ז'-ח' ומאוד בארון בבית הספר. היא מספרת כי הגבולות בין מורים לתלמידים מאוד לא רשמיים היום, והרבה פעמים נוצרים עימותים ישירים. הומו זה קללה, והדעה על לסביות היא ש"זה מגעיל". "מה שמפחיד אותי זה שישתמשו בזה נגדי", היא אומרת, "חוץ מזה, שגם המורות ממש סולדות מהנושא. לא פעם העליתי בהומור את האפשרות לשכב עם אישה, והתגובות היו מבוהלות. אני לא רוצה לשלם את המחיר. עם זאת, אלמה הייתה שמחה להיות במצב של ריטה, חגית ונופר: "אני לא מספיק חזקה כדי לנסות. זה עניין של כוחות, של יכולת, ושל אמונה טוטלית בזהות המינית שלי. אני כנראה עוד לא שם. הלואי וזו תהיה המציאות ביום שאני אחליט לצאת מהארון. כרגע זה נראה לי בגדר חלום."

אלומה גורן, אחת משחקניות הכדורסל הטובות בישראל, אומרת: "עצם ההגשמה העצמית שלך, זה מה שחשוב, ולא משנה אם זה ספורט או אימהות". וגם "הבנתי שהכדור שאנחנו חיים עליו הוא לא כדורסל, שיש דברים יותר חשובים". אבל "בסופו של דבר, כשאני מסתכלת בראי ובודקת מי אני, אני רואה כדורסלנית".

עינב זילבר ונילי יקיר
צילום: אורה כהן

אלומה גורן. "במגרש אני כמו חיה בטבע"

ידעתי בכלל מה זה. היו לי התנסויות עם גברים ואפילו חשבתי פעם שהייתי מאוהבת בגבר, עד שהתאהבתי באישה והבנתי שזה בכלל לא אותו הדבר.

האם הכדורסל מאפשר לך להיות יותר לסבית?

"אני לא יודעת אם הדימוי שיש הרבה לסביות בכדורסל הוא נכון. יש משהו באווירה שהוא אולי יותר לסבי. מגיל אפס אני מרגישה חריגה. בגיל יותר צעיר, כשהייתי צריכה לכתוב על המקצוע שלי וכתבתי כדורסלנית, ישר היו מסתכלים עליי ככה, מה זה כדורסלנית? יש בנות בכדורסל? אני רגילה להיות חריגה, גם הכדורסל, גם הגובה, גם השם. ואם כבר הלכתי עם הספורט, אז קל לי יותר עם המיניות שלי. אם הייתי למשל בסמינר הקיבוצים בבית הספר לחינוך בטח הייתי מרגישה קצת פחות נוח."

כל מי שראתה את אלומה גורן משחקת בוודאי התרשמה מניחולה את המשחק בחוכמה, ומהמרץ והכוח המדהימים שהיא מפגינה על המגרש, מהמבט המרוכז ומתנועות הידיים. אלא שגורן מעידה, כי "במגרש ומחוץ למגרש אני שתי נשים אחרות לגמרי. אני חושבת שהמגרש הוא המקום היחידי בחיים שבו אני מרשה לעצמי לאבד שליטה ולהיות מי שאני לגמרי, שבו אני מרגישה הכי משוחררת. במגרש אני כמו חיה בטבע, ושכאת חיה ואת בטבע אז היצר שלך הוא מה שמוביל. בשביל להצליח צריך לא רק כשרון אלא גם איזו תשוקה. לדעתי, חלק מזה שהצלחתי בכדורסל זה בגלל שאני הולכת עם זה עד הסוף כשאני על המגרש. כשאני בחוץ ואני רגועה אני יודעת כמה אין לזה משמעות אם הכדור נכנס או לא נכנס ואם ניצחנו או לא. התגובות שלי על המגרש הן לפעמים מוגזמות, אבל באותו הרגע אני לא מרגישה את זה, אני בתוך זה. אני שמחה שבחיים שלי אני לא כמו שאני על המגרש."

בודקת את גבול היכולת

גורן מספרת כי המשיכה שלה לספורט קיימת מאז שהיא זוכרת את עצמה. "מהרגע הראשון שהחזקתי משהו ביד זה היה כדור ולא בובה. הכדורסל בשבילי בהמון מובנים זה החיים עצמם. לפעמים הייתי רוצה שזה לא יהיה

לאחת מאיתנו יש משחק כזה שבו היא שואלת, מי הדמות שחשוב לך לדעת שהיא לסבית. השנייה חושבת שזה משחק דבילי. אבל בתשובה, שתינו בוחרות את אלומה גורן: היא אחת משחקניות הכדורסל הטובות בישראל, היא אישה מדהימה, והיא משלנו.

אלומה גורן, בת 34, 1.80 מטר ונעליים במידה 42, משחקת כדורסל מקצועני כבר כ-20 שנה. יחד עם קבוצתה בשנים האחרונות, א.ס. רמת השרון, וביחד עם נבחרת ישראל, הגיעה להישגים מדהימים וביניהם גביע המדינה, אליפות הליגה, והופעות בגמר אליפות אירופה. לצד זה מריצה גורן עם בת זוגה דניאלה, מזה חמש שנים, את המסיבות לנשים "רשפונשים". לפני כחצי שנה עברה אלומה ניתוח ראש להסרת גידול בעינה. כתוצאה מהניתוח התעוורה אלומה בעין אחת, ולמרות הפגיעה חזרה לשחק. נפגשנו עם אלומה גורן לשיחה אישית על זהות, נשיות, ואיך לא – על כדורסל.

רגילה להיות חריגה

די ברור לכולן שאת לסבית, אבל עד עכשיו לא הצהרת על זה. למה?

"אני יכולה להגיד שזה בגלל שאף פעם לא שאלו אותי, "היא צוחקת. "אולי דווקא בגלל שנחשפתי הרבה לתקשורת נמנעתי מלהצהיר על זה. אני אף פעם לא משקרת ולא מרגישה צורך להסתיר, אבל אני לא אוהבת שבאים לראיין אותי על כדורסל ומתעסקים בהעדפות המיניות שלי."

ואם היו באים לראיין אותך ולא על כדורסל, מה היית עונה?

"עד כה לא הייתי צריכה להתמודד עם זה, ואם היו שואלים אותי אז הייתי בדילמה. אני לא אגיד שזה לא חשוב, זה חשוב, אבל יש לי את הדילמה הזו, בין מה שחשוב לבין הפרטיות שלי. הנה, מרטינה נברטילובה סיפרה שמאז שהיא יצאה מהארון, כל דיווח שהיה עליה התחיל במילים 'הטניסאית הלהסבית'. על גיון מקנרו לא אומרים 'הטניסאי ההטרוסקסואל'. זאת אומרת, זה נהיה האישיו. ומבחינה זו אני כדורסלנית ולא רק לסבית."

ואיך זה בשבילך להיות לסבית?

"אני מוקפת במשפחה אוהבת ותומכת, שבה מקבלים אותי ואת דניאלה בשיא הטבעיות. החיים שלי מאוד שלמים ואני גם מארגנת מסיבות של נשים, כך שזה לא בעייתי. אני לא ממש חושבת על זה שאני לסבית, זה בא לי בטבעיות ואני מרגישה עם זה נוח, ואם אני שוכחת אז תמיד יש את האוהדים של רמלה שמזכירים לי שאני לסבית."

מתי ידעת שאת לסבית ואיך זה היה לך?

"ידעתי בערך בגיל הצבא, אז הבנתי בעצם שהייתי לסבית עוד קודם ולא

לאחרת כמעט כל

ככה, אבל אני מנסה ולא ממש מצליחה לעשות את ההפרדה בין הכדורסל לחיים. מגיל מאוד צעיר ראיתי את עצמי בעיקר ככדורסלנית. רק כשהתאהבתי בפעם ראשונה וזה היה באישה הבנתי שהכדור שאנחנו חיים עליו הוא לא כדורסל, שיש דברים יותר חשובים. אבל עדיין כשאני מסתכלת בראי ובדקת מי אני, אני רואה כדורסלנית."

ועכשיו, אחרי הניתוח?

"הניתוח קרה כל כך מהר שלא היה לי מספיק זמן להתכונן, אבל אחרי הניתוח היה לי זמן ונכנסתי לפרופורציות קצת אחרות, אבל לא לגמרי. הנה, אומרים שהבריאות הכי חשובה, אבל אני לא ממש חושבת שהבריאות יותר חשובה מהכדורסל. אני לא משחקת עם משקפי מגן ואני לוקחת על עצמי סיכון בכל פעם שאני עולה על המגרש, כי אם חס וחלילה משהי תכניס לי אצבע לעין הבריא אני נשארת עיוורת. בהתחלה זה מאוד הפחיד אותי, אחרי הניתוח חשבתי לא לחזור לשחק בגלל הסיכון, ואז אמרתי לעצמי רגע, זה משהו שאת אוהבת, זה משהו שאת יודעת, יש פה אתגר וזה תמיד מפעיל אותי, זה כדורסל וזה החיים, אז מה, אני לא אחיה עכשיו כי קרה לי משהו פתאום?"

איך היה השיקום אחרי הניתוח?

"בהתחלה זה נראה ממש בלתי אפשרי, הרגשתי לא טוב בגוף ואיבדתי את הראייה המרחבית. כל הזמן נתקלתי במה שסביבי ולא הצלחתי לגעת ולתפוס דברים. אבל אני מתאמנת וזה הולך ומשתפר. אני לא קמה בבוקר וחושבת איך אני הולכת עכשיו לעבוד קשה בשביל להיות שחקנית כדורסל יותר טובה. אני כן חושבת שאני לא צריכה לוותר או לעשות לעצמי הנחות כי יש לי מגבלה מסוימת. כי בסך הכל, מה זה ספורט? זה לבדוק את גבול היכולת שלך נטו, פעם זה מצליח ופעם לא, אבל זה מה שמרתק ומה שגורם לכל כך הרבה אנשים לאהוב ספורט, כל ספורט שהוא."

אלומה נבחרה על ידי ערוץ הספורט לשחקנית השנה, ואפשר לומר שזו אחת העונות הכי טובות שלה. ועם זאת, היא אומרת: "אני תמיד רוצה להשתפר. אני חושבת שהתשוקה שלי לניצחונות היא לא מספיק גדולה, ניצחון לא מספיק מרגש אותי, למרות שהפסד כן קשה לי. היו הרבה רגעים השנה, בגלל מה שעברתי, שחוויתי אושר שלא חוויתי בזכויות של גביע ואלופות."

נשים וספורט

גורן אומרת, כי הייתה רוצה להישאר בתחום כדורסל הנשים ומצהירה: "אני אמצא את המקום

שלי כדי לקדם את הספורט ואת הנשים בספורט, זה מאוד חשוב בעיניי. ואני מדברת על ספורט בגיל הצעיר, בלי קשר לשאלה אם תהיי מקצוענית אחרי זה או לא. כי ספורט נותן כלים לחיים. השאיפה למצוינות, שיתוף פעולה עם אחרים, לדעת לנצח ולדעת להפסיד. פגשתי הרבה נשים שעשו את זה בגיל צעיר ולא הצטערו ותמיד זכרו את התקופה של הספורט כתקופה מאוד משמעותית בחיים שלהן."

גורן מעידה, כי כבר היום היא רואה שינוי ביחס של נשים לספורט. "אני רואה אבות שבאים למשחקים ואימונים עם הבנות שלהן, למרות שגם היום לבנות קשה בגיל צעיר לבדוק מה מתאים להן בספורט בגלל שההורים מכוונים יותר את הבנים לספורט. אצל האוהדים בכלל נשים זה עניין: יותר קל לקלל נשים, יותר קל לשיר על נשים. זה מאוד לא נעים. היו שנים שהיינו מגיעות למגרשים והיינו מקבלות יריקות וקללות. כשהייתי יותר צעירה שמתי את זה בצד, אבל אחר כך עברתי שינוי, הבנתי שזה לא בסדר שמקללים אותי, ולמה אני צריכה את זה בכלל ולקחת את זה ממש קשה. היום אני במקום אחר, הכל נראה לי קצת יותר קטן, פחות משמעותי. אבל למי שרואה את זה מהצד, לבת הזוג שלי למשל, זה מאוד קשה. ועם זאת, אני רואה את עצמי בת מזל שאני יכולה בחיים שלי לעסוק בהובי שלי כמקצוע, למרות שאני גם יודעת שזה עוד מעט ייגמר."

הקריירה שלך הייתה אחרת אם היית גבר?

"אני לא יודעת, כי אף פעם לא הייתי גבר, אבל כמעט בכל נושא בולט ההבדל בין גבר לאישה. יש הרבה התנהגויות של נשים שזוכות להערות, בעוד שאם גבר היה מתנהג ככה זה היה לגיטימי ובסדר. למשל, באחד המשחקים השנה היינו בלחץ ומתח, והשופט בא ואמר, אני לא מבין למה אתן מתנהגות ככה, זה משחק של נשים. הוא לא היה אומר את זה לשחקנים גברים. במקרה אחר שופט אמר למאמן, מה אתה מתרגש, זה בגלל שאתה עוד לא נשוי, כשתהיה נשוי תדע שנשים צועקות מדי פעם. כאילו, אל תתייחס למה שהן אומרות, זה רק צעקות."

אנחנו מקשיבות לה ומבינות פתאום, שלבחורה אין שום מושג עד כמה היא מיוחדת, אילו עוצמות יש בה, ואיזו השראה היא מעניקה. וכאילו בכדי לאשר את זה, אלומה מוסיפה: "בלי כל ההגדרות המסובכות, מהות הפמיניזם היא כזו, שגם אם נולדת אישה, תחיי בשביל עצמך. כי ככה זה טבעי. בזה שאת עושה למען עצמך את עושה גם למען משהו גדול יותר. עצם ההגשמה העצמית שלך, זה מה שחשוב, ולא משנה מה זה, אם זה ספורט או אימהות, העיקר שתגשימי את עצמך."

אימא סדרתית

ענת פיין-גוטה

לסבית, קווירית, אקטיביסטית

לכל אישה יש שם שנתנו לה הוריה ושנתנה לה העורכת שלה. שמי האמיתי אינו ענת פיין-גוטה. זהו השם שבחרה עבורי לילך (כפרה עליה, נשמה!) כשאני עוד תהיתי הרבה אחרי הדד-ליין אם להשתמש בשמי האמיתי. מאז, הופעל עליי לחץ פיזי מתוך כדי שאצא מהארון, או שלפחות אתייחס לנושא.

החלטתי להתייחס לנושא בעקבות יום העצמאות, בו גילינו שמרטי פלדמן, דג הטלסקופ שלנו, לקח את קונספט העצמאות צעד אחד רחוק מדי ונפח את נשמתו. בשעה שערכנו קבורה ימית באסלה, כיאה ליוני ים ותיק, והזלנו כולנו יותר מדמעה אחת, התחלתי לחשוב על משמעות החיים. והנה, מצאתי את עצמי חצויה; מצד אחד, אני לסבית מוצהרת, מצד שני, אני מחליטה למי לספר, מתי ולמה, וזהו בפירוש אינו כרטיס הביקור שלי. והנה, ניתנה לי במה לספר על משפחתי ועל תלאותיי בתור אימא סדרתית, וכל גופי זעק שלא להיחשף בשמי האמיתי.

יש שיאמרו שמדובר בפחדנות (בטח הרווקות שביניכן, אוסף כלבות צדקניות, שנוסעות להודו וחושבות שהן ממש חתרניות כי יש להן שפם). אני מרגישה שמדובר בהגנה על משפחתי וילדיי, בעולם שאינו מושלם, כאשר להם יש הזכות המלאה לחשוף אותי, אבל עליו, האימהות, מוטלת החובה להגן עליהם, או לפחות לשאול אותם אם זה מתאים להם.

תמיד הייתי בורגנית להחריד, יש שיאמרו אפילו, הלסבית הכי סטרייטית בעולם. הרגשתי שאני לא נותנת מספיק בחזרה לאימהות הרוחניות שלי, אלה שסללו לי את הדרך לתודעה הציבורית ולשוויון זכויות מינימלי. גם אני רציתי להיות אקטיביסטית. אלוהים יודע שיש עליי גזירה עם קורט דיפלומטיות, חנינות ואינטליגנציה. הייתי יכולה להיות פוליטיקאית מדהימה, אלא שמגעיל אותי לשקר. ובעיקר הייתי יכולה לשכנע את האסקימואים שהכי טוב לאכול ארטיק, רק אם את לסבית.

לא הסתרתי מעולם את מה שאני ובדקתי היטב את השטח לפני שעשיתי כן, מתוך מחשבה שהכי גרוע הוא לא באמת גרוע – אז יגלו עליי שאני לסבית, ביג דיל. הגעתי למסקנה שהסיבה האמיתית לחוסר מוכנותי להיחשף בעיתון, היא שאני קווירית אמיתית. בלי תוויות, בלי סיווגים. כשתפגשו בי תוכלו לגבש דעה על אודותיי, מתוך עמדה ניטרלית לכאורה, ולא משום שמישהו יצביע עליי ויאמר "הלסבית הזאת".

ואפשר לחשוב שהקהילה הלסבית חפה מצביעות... זכורה לי פגישת המערכת היחידה בה נטלתי חלק. הגעתי במלוא הדרי, מעט מאופרת, ציפורני עשויות למשעי, ולמרות זאת השתלבתי איכשהו. אבל התפנית החדה התרחשה כאשר העזתי להוציא ברוב פולניות את תמונות הילדים ולהשוויץ. חלק מהבנות התעלמו, חלק נחנקו, וחלק העזו להתפעל (ויש ממה!) אבל אני הרגשתי שעברתי על איסור כלשהו, שאני כנראה לא "לסבית אמיתית", לא מספיק "אקטיביסטית".

מאותו הרגע החלטתי ליהנות מהבמה שניתנה לי ולעשות את מה שאני הכי אוהבת – לכתוב. בלי לשרוף חזיות (השתגעתי! זה עולה מלא כסף!), אלא להילחם את מלחמתי השקטה. להראות לעולם שאני כאן עם אשתי המדהימה וילדיי המדהימים. לפעמים אני אפילו מפרסמת סיפורים "לסביים" בשמי האמיתי, אבל אני מחליטה מתי ואיך. בקיצור, החלטתי להישאר בשבילכן פאנטום האופרה. ותודה לכל מי שאוהבות את הטור שלי. בסופו של דבר, אני פה בשבילכן.

צאנה ורונה

יהודית גולן, בת למשפחת רבנים, חשפה את פניה ואת סיפורה בסרט התיעודי "את שאהבה נפשי" על אהבת נשים דתיות: "הרבנים לא מדברים על זה ורציתי שזה יפרוץ החוצה, כי הגישה שלי בחיים היא לא להסתתר" | גלית מונאי

"קיבלתי את ההחלטה מראש. לא חשבתי להסתתר. הגישה שלי בחיים היא לא להסתתר. לבנות האחרות היה מה להפסיד, יש להן בעלים וילדים, אין פה מקום להשוואה בכלל."

המשפחה שלך יודעת על הסרט?

"סיפרתי לאחותי שאני עומדת להשתתף בסרט והיא סיפרה לאחותי הגדולה, שמאוד התעצבנה וסיפרה להורים. הם התרגזו, וזו זכותם, וביקשו ממני לא לעשות את זה, כי זה בעצם מוציא גם אותם מהארון. אמרתי להם שאני עושה את הסרט, שאני לא מוכנה להסתתר."

המשפחה שלך ראתה את הסרט?

"שני האחים שלי שמופיעים בסרט, היו בהקרנת בכורה ומאוד התרגשו. ההורים שלי ואחותי הגדולה לא ראו אותו. הם לא יודעים בכלל שהוא הוקרן, ואני מעדיפה שגם לא יידעו. דיה לצרה בשעתה."

את לא מעדיפה לספר להם? בכל זאת קיים חשש שהם ישמעו על זה ממישהו מבחוץ.

"ברגע שסיפרתי להם שאני לא מוותרת על הסרט, אני חושבת שמילאתי את חובתי. להגיד להם מתי זה הוקרן בדיוק, זה מיותר, זאת התעללות. אין סיכוי שמכרים שלהם יראו את הסרט, כי כולם אנשים דתיים שאין להם טלוויזיה או כבלים. תראי, במידה מסוימת אני מקבלת את הגבולות שההורים שלי כפו עליי, למשל, פנו אליי מהתוכנית של יאיר לפיד בערוץ 2 ולא הסכמתי להתראיין, כי אין לי ספק שהם צופים בתוכנית הזאת. אני לא רוצה לבוא ולהגיד שאני נגדם. יש משהו שהייתי חייבת לעשות וזה הסרט, אבל להתראיין אני לא חייבת, אני לא מרגישה צורך."

לא היית מוכנה לעשות צעד נוסף בכדי שהמסר שניסית להעביר בסרט לגבי הליגיטימיות שלך לחיות כלסבית דתית יחלחל לציבור רחב יותר?

"אם זה יפגע בהורים שלי, אז לא. הסרט לא ממצה את כל מה שיש לי להגיד, אז בואי נאמר שראיון בטלוויזיה היה משרת את המטרה הזו. אני יודעת שההורים שלי כל כך נגד, אז לפחות בדבר הזה אני מוכנה לבוא לקראתם. בכל מקרה אשלם את המחיר, במוקדם או במאוחר הם יידעו על זה."

אילו תגובות קיבלת אחרי הסרט?

"אחרי הקרנת הבכורה אנשים ניגשו ולחצו לנו ידיים. אהוד ברק, שנכח בהקרנה, לחץ לי את היד ואמר כל הכבוד על אומץ הלב. קיבלנו דרך אילאיל תגובות נרגשות גם מגילה אלמגור."

אמרת שהסרט לא ממצה את כל מה שיש לך להגיד. יש משהו שהיית רוצה להגיד לנשים שיקראו את הראיון הזה?

"כן, שאני קוראת לכל מי שנמצא ונמצאת בארון לצאת ממנו כמה שיותר מהר."

ממש הסכמתי להיפגש עם גברים או שלא חשבת על הקטע הזה של חתונה? כי אני בעצם נמשכת לנשים. הם היו בהלם. הם שאלו מאיפה אני יודעת ואמרתי להם שיש לי בת זוג. אבא שלי עשה פרצוף של תשעה באב וזהו. אחר כך אימא שלי שאלה עוד שאלות, כמו איך הגעתי לזה, או שאמרה שאולי זה רק נדמה לי כי עוד לא ממש נפגשתי עם גברים. אבל אבא שלי לא שאל כלום, הוא די התעלם מזה והמשיך להתנהג כרגיל."

שיתפת גם את האחים והאחיות שלך?

"האחים שלי ידעו רק אחרי שלושה חודשים. אימא שלי, שכנראה לא יכלה לשמור את זה בבטן, התקשרה לאחותי הקטנה ואמרה לה: 'אל תשאלו איזה גיגית של מים קרים נשפכה עלינו' וסיפרה לה מה קרה. אחותי הייתה ממש מבסוּטית ואמרה שסוף סוף היא מבינה למה הייתי סגורה ושקטה עד עכשיו. היא התקשרה אליי ואמרה שהיא מאוד שמחה שזה יצא ושנאנחנו צריכות לדבר. אחר כך היא סיפרה לאחותי הגדולה, שלא דיברה איתי על זה, ולאחי, שהתקשר אליי ואמר שהוא מאוד תומך ושלא אבהל מהתגובות של ההורים."

מה עם חברים?

"סיפרתי רק לחברים קרובים מעטים, שהגיבו מאוד באהדה. האמת היא, שחברים אמורים לקבל אותך כמו שאת. הם שאלו הרבה מאוד שאלות, מאיפה זה מתחיל, לאן זה הולך, מה יהיה."

לבד במערכה

"התחושה של אי בודד חנקה אותי, מספרת יהודית. אנחנו, כדתיים, נמצאים לבד במערכה, כי רבנים לא מדברים על העניין הזה. אנחנו מתמודדים עם זה בעצמנו. מאוד רציתי שזה יפרוץ החוצה, שנוכל לשבת כולנו – הומואים ולסביות דתיים, רבנים, משפחה – ולדבר על זה: מה אומרת ההלכה, שינסו לדבר איתנו, שלא נהיה מוקצים מחמת מיאוס כמו שזה היום. שיגע אותי הקטע שכולם בארון. אנשים דתיים חושבים שיש מעט מאוד הומואים ולסביות בחברה שלהם."

את היחידה בסרט שהסכמת לחשוף את עצמך. זו החלטה שקיבלת מראש, או שהיו לך מחשבות שניות בנושא?

אסור לוותר על האהבה

אילאיל אלכסנדר, 32, בוגרת החוג לקולנוע באוניברסיטת תל אביב, החלה לשקוד על עשיית הסרט לאחר ששמעה על אישה לסבית חרדית שנודתה מהקהילה. "זה נשמע לי מזעזע. דמיינתי את הקהילה הדתית יותר משפחתית וחמה. התחלתי להתחקות אחרי אנשים שהכירו את הסיפור, פרסמתי מודעה, והיחידה שהגיבה הייתה אחת מגיבורות הסרט. היא הפנתה אותי אל הגיבורות האחרות."

שם הסרט לקוח משיר השירים: "חיפשתי את שאהבה נפשי, חיפשתי ולא מצאתי". "רציתי להביא את היופי והתום שיש באהבה הזו, מסבירה אלכסנדר, "כדי לשקף את מה שעברו גיבורות הסרט. המסר שניסית להעביר הוא שאסור לוותר על אהבה משמעותית, ולא משנה מה קורה. זה נכון לא רק לאישה לסבית דתית, אלא לכל אחד אחר. בעוד הקולנוע זה מדיום שמבקש לחשוף ולגלות, אני ביקשתי כל הזמן להסתיר, אבל זה היה חלק מהמסר: כולנו מסתירים ומדחיקים, יוצאים מארון אחד ונכנסים לשני, ותמיד יש מחיר לשלם. ואין דבר כזה אהבה אחרת. אהבה היא אהבה, כמו שאדם הוא אדם באשר הוא."

אלו מבניין שזכו לצפות בסרטה המרגש של אילאיל אלכסנדר, "את שאהבה נפשי" (שנבחר לפתוח את פסטיבל "דוק-אביב" וששודר מספר פעמים בערוץ 8), בוודאי כבר מכירות אותה. זוהי יהודית גולן, 34, בת למשפחת רבנים, שערכה מול המצלמות טקס התחייבות עם טל זוגתה, והסכימה לחשוף באומץ את התמודדותה עם הממסד הדתי ועם משפחתה, המתקשה לקבל את אורח חייה הלסבי. מבין שלוש הנשים הדתיות והחרדיות, המספרות על אהבתן ה"אסורה" לאישה, אשר אחריהן עקבה הבמאית במשך ארבע שנים, גולן היא היחידה שהסכימה להופיע בסרט ללא כיסוי. כחודש לאחר הקרנת הבכורה נפגשתי איתה, כדי לשמוע מפייה על מה שהותירה אחריה החשיפה הזו.

אין דרך חזרה

"בערך בגיל עשרים הבנתי שאני לא נמשכת לגברים, לא כמו בנות אחרות, פותחת יהודית בסיפורה. "זה היה על שקט, הדחקתי את זה. בתור בת אולפנה לא ידעתי. זה היה מעורפל, משהו שקורה בארצות אחרות או רק אצל חילוניים. כשהתאהבתי בנשים, לא ידעתי שזאת התאהבות, חשבתי שזאת חברות רגילה. עד שבגיל 29 החלטתי שמספיק לשבת על הגדר, וצריך לראות לאן הרוח נושבת."

מה עושה בת אולפנה כשהיא מגיעה לתוכנה הזאת? יש עם מי להתייעץ, לאן לפנות?

"פניתי לער"ן (עזרה ראשונה נפשית) ושאלתי אם יש גוף או ארגון שעוסק בנושא והם הפנו אותי לקל"ף בתל אביב. בקל"ף הזמינו אותי למפגש של נשים שחזרו בשאלה, ובסוף המפגש שאלתי אם הן מכירות נשים דתיות מירושלים. אחת מהן הפנתה אותי לקבוצת תמיכה ירושלמית של לסביות דתיות."

מה הרגשת כשהגעית לקבוצה שבה יש נשים המצהירות על עצמן שהן לסביות?

"זה לא הבהיל אותי, כי הבנתי שזה הולך להיות בערך הכיוון, אם כי עוד לא במדויק. בכל זאת עברתי מהלך של תשע שנים. בקבוצה הזו הכרתי את בת הזוג הראשונה שלי."

איך הגבת כשזה קרה?

"אוי, זה היה לי קשה, קשה עם ההכרה שאין דרך חזרה. אם קודם עוד התנדנדתי קצת, עכשיו זה היה ידוע וברור. אבל זה היה גם מקום של שלווה, שעכשיו אני יודעת עם מה להתמודד. הבנתי שהדרך רק מתחילה, שהקושי עם ההתמודדות מבחינה דתית, חברתית ומשפחתית, רק מתחיל."

באיזה שלב החלטת לצאת מהארון מול החברים והמשפחה?

"חודש אחרי שהבנו, בת הזוג שלי ואני, שזה הולך להיות רציני, סיפרתי להורים שלי. זה היה מיד אחרי פסח כי לא רציתי להרוס להם את החג. אמרתי להם: 'אתם יודעים למה עד היום לא

כשהקולגה שלי יצאה מהארון

| יריב

לא חשבתי שיעבור כל כך מעט זמן מהיום שבו סיפרת לי ועד היום שבו סיפרת לכולם, חשבתי שאת נמצאת במצב של לאזור כוח לקראת היציאה הסופית שלך

הדבר הראשון שחשתי כשיצאת מולי מהארון, הוא הרגשה טובה מזה שבחרת לספר לי. החברה שבה אנו עובדים היא מקום קטן עם הרבה רחשים, ובשלב מסוים התחילו שמעויות ש"יוסי" משתנה, ש"חלים ביוסי שינויים גופניים והוא כנראה בתהליך שינוי מין". אחר כך היה המקרה שביום ההולדת שלך הביאו עוגה שעליה נכתב: "ליוסי", בהצלחה בכל דרך שתלכי". (עד היום אנו לא יודעים אם זו הייתה זו טעות – כי זה שהביא את העוגה לא דיבר עברית טוב – או פליטה מכוונת). בכל מקרה, זה רק חיזק את השמועות. כך כשבאת וסיפרת לי, היה איזשהו רקע לדברים. לא חשבתי שיעבור כל כך מעט זמן מהיום שבו סיפרת לי ועד היום שבו סיפרת לכולם, חשבתי שאת נמצאת במצב של לאזור כוח לקראת היציאה הסופית שלך. מעבר לשינוי החיצוני, למשל שינוי הלבוש (כמו הפעם הראשונה שהופעת בחצאית, או דברים אחרים שנראו שונים בהתחלה ועתה הם נתפסים יותר), מה שהצריך יותר הסתגלות הוא השינוי בצורת הפנייה והדיבור אלייך ועלייך. מלשון זכר ללשון נקבה. בהתחלה זה הצריך מחשבה, ואילו היום כמעט ולא צריך לחשוב על כך, למעט כשמתמשים בפעלים רחוקים יותר. מלבד זאת, איני רואה שום שינוי בהערכה המקצועית כלפיך במקום העבודה. הדבר השני שעבר לי בראש כשסיפרת לי, הוא מה יהיה עם הילדים. היום נראה לי שאת מתמודדת עם הדבר הזה בצורה טובה מאוד. חשבתי, ואני עדיין חושב, שהעובדה שהלכת עם רחשי לבך עד הסוף, זה תהליך הדורש אומץ רב.

הארון הפרטי שלי

גלויה מגן-עדן / דנה ג. פלג

את דעתה של אישה שנחשבת בעיניי, מישהי שעשתה כמה דברים טובים בעולם הזה ועוד תעשה, מישהי שאני רוחשת לה כבוד וגם חיבה לא מעטה. "יש סיבה שחיים נוצרים מזרע וביצית, מזכר ונקבה", היא אמרה לי כששוחחנו על הנושא. "כדי ליצור ילד צריך את שתי האנגיות האלה." שמעתי כבר בעבר את הטיעון הזה, אבל הפעם הוא בא מכיוון בלתי צפוי. אז גייסתי את כל הנקודות הידועות: ילד זקוק להורים אוהבים (או הורה אוהבת), אנרגיות גבריות ונשיות מצויות בכולנו. אבל התברר לי שגם אם האמנתי בדברים שאמנתי, הרגשתי שמישהו חסר לי. ובמקום לתייג את האמירה כהומופובית, החלטתי להתבונן במקום שבו הדברים האלה נגועו בי, פגעו בי.

האישה הזו הציבה לי אתגר. והנה, גיליתי את הארון הפרטי שלי, שלא ידעתי אפילו על קיומו. נסתרות דרכי ההומופוביה העצמית. גם אם נדמה היה לי שהגעתי לשלמות, שכו-לם יודעים עליי, הנה מצאתי נקודת תורפה. באיזשהו מקום בפנים האמנתי שאנחנו לא באמת יכולות להביא ילד. מי יודע, אולי ההיריון נמנע עד כה בגלל האמונה הזאת. הייתי צריכה למצוא דרך שתגשר בין הידיעה הברורה, מעבר לכל ספק, שלסביות בכלל, ואני בפרט, יכולות להביא ולגדל ילדים, לבין הרגש הזה שהתגלה לי עכשיו לפתע. זה פשוט היה שיעור, אתגר נוסף. זה הכול. לא פחות ולא יותר מכל אתגר אחר. במשך שנים חשבתי שלעולם לא אנהג, והנה עברתי בטסט ראשון. לא האמנתי שתהיה לי זוגיות מאושרת אי פעם, וברגע הכי לא צפוי מימי נחתה לתוך חיי. יש כל כך הרבה שיעורים ואתגרים בחיים האלה, ויש כל כך הרבה דרכים לעבור אותם, ולפעמים בצורה בלתי מודעת.

עניין הזכר והנקבה, אגב, עדיין נכון לגביי. עליי לפתוח את עצמי לאנרגיה גברית, שמטבע הדברים קשה לי איתה. השיעור הזה עדיין לא נגמר עבורי: כמו לרוב הלסביות, יש לי בן בבטן. אני אוהבת אותו, עוד לפני שהגיע לשם אפילו, אבל גיליתי שלא היה לי קל עם הידיעה הזאת, ועדיין אני לא בטוחה שאני מבינה את מלוא משמעותה. אבל כאלה הם החיים, שיעור נצחי. שאלה יהיו השיעורים שלי.

gimmel@danapeleg.com

"נסתרות דרכי ההומופוביה העצמית, כי גם אם נדמה היה לי שהגעתי לשלמות, שכו-לם יודעים עליי, הנה מצאתי את נקודת התורפה שלי".
דנה פלג מסנטה קרוז, קליפורניה

אני יושבת וכותבת בחדר המשקיף לוואדי, שעצי אדר תמירים משחקים בו עם השמש והרוח. אמצע מאי, הבקרים והלילות כאן קרירים, כמו שאני אוהבת. השמש לא קופחת על הראש. כשלא עוסקים במלחמות נצחיות, אפשר להתחיל לדאוג למה שחשוב באמת: מריחואנה רפואית, או הסכנות הטמונות בדגי הסלמון שגדלים בבריכות. אין דג בלי עצמות, וגם בגן עדן יש צרות, אבל במקום השליו הזה, איך לומר, העצמות לא נתקעות בגרון.

כך או כך, הטור הזה הולך להשתנות. סביר להניח שהוא יהפוך לגלויה מסנטה קרוז. גלויה אישית. אבל לא רק הטור משתנה והמיקום הגיאוגרפי שלי. כי סוף סוף הצלחנו, מימי ואני, להיכנס להיריון. אני מרגישה צורך להתנצל, להסביר ולהצהיר: אני אולי חלק מה"בייבי בוס" הלסבי, אבל זוגתי ואני עושות את זה משום שזה מה שאנחנו רוצות לעשות. לפני שנים ראיתי כרזה: "להביא ילד זה לא רק לעשות אותו". היא פנתה לבני נוער הטרואים, אבל היא נכונה גם למי שצריכה

לעבור הזרעות והפריות. אני עברתי תהליך ארוך, שבו חשתי את כל קשת הרגשות ביחס לילד: החל מאנטי מובהק וכלה בהבנה שעמוק בפנים זה מה שאני רוצה ושעכשיו אני מוכנה לזה. אני גם לא חושבת שכל אישה חייבת לחוות אימהות, אלא שכדאי לכל אישה (וגם לכל גבר) להיות נאמנה לעצמה ולעשות את מה שנכון לה לעשות. אני רציתי להרות ולהיות לאם.

זה לא היה פשוט. הרגשתי קצת כמו יונה הנביא, שהיה צריך לעבור סערה קשה בים ולהיבלע על ידי הלווייתן כדי להשלים עם הייעוד שלו. אמנם אני לא נביאה, בוודאי שלא מטיפה, אבל התהליך דומה. אני חושבת שהסערה הגדולה ביותר שעברתי, השיעור הכי קשה שלי, הייתה כאשר שמעתי

מתכון מהארון

אזובל / איילת לטוביץ'

והיום, וידוי מרגש: אם החזקתן ממני עד כה טבחית על, שכל המוצרים במטבח על טוהרת הגורמה, הגיע הרגע שלי לצאת מן הארון

אני אלופת הארונות. יש לי הבנה נהדרת בתכולת ארונות, במיוחד כשהבטן מקרקרת והמקרר יחסית ריק. אז אני פולשת לכל הפינות (בדרך כלל אחרי שפקפקתי בהצהרת המארחת שיאין כלום בבית), שולפת מפה ומשם את מה שבמוחי הקודח כבר מתחבר בטעמים, וכמעט תמיד מצליחה לרקוח משהו שסוחט מהנוכחים המהומי נהנתנות.

בכדי להתמחות בבישול ארונות יש לזכור את הכללים הבאים: כדי למצוא משהו בארון, צריך לערוך קניות; כדי שישאר משהו בארון במצב צבירה, ראוי ומומלץ לארוז ולעטוף אותו כמו שצריך; כדי להיכנס לארון ולמצוא את מה שיעשה לכן את הערב, יש להצטייד באנרגיה ורצון שתהיה יצרנית; וכדי שלא יצחקו עליכן, רצוי שהיצרניות תוכיח את עצמה כמוצלחת, או במילים אחרות, מומלץ לא לעשות פאדיחות.

ואם בפאדיחות עסקינן, ברוכות הבאות לחדר הארונות של איילת. והיום, וידוי מרגש: אם החזקתן ממני עד כה טבחית על, שכל המוצרים במטבח על טוהרת הגורמה, הגיע הרגע שלי לצאת מן הארון ולקום ולהודות שגם אני, כך, גם אני רוכשת פסטו מוכן בצנצנת, קוסקוס אינסטנט, שימורי תירס ועגבניות שמישהו אחר ייבש. אז דקה לפני שממש תפסיקו להחזיק ממני, נסו את המתכון מהארון המנצח הזה:

סלט הקוסקוס של איילת

1 חב' קוסקוס אינסטנט (הכי טעים זה באריזה הכחולה - AL-BADIA) / חצי כוס שמן זית / מלח, פלפל / 1 צנצנת פסטו בזיליקום קנוי / חצי כוס עגבניות מיובשות בשמן, מסוננות וקצוצות / 200 גרם משמשים יבשים, קצוצים / 200 גרם אגוזי קשיו קלויים / 200 גרם שקדים קלויים / 200 גרם אגוזי לוז קלופים.

מוודים את נפח הקוסקוס, רצוי בכוסות, ומעבירים לקערה גדולה. מרתיחים בקומקום כמות מים זהה לנפח הקוסקוס. מתבלים את המים במלח ופלפל, מערבבים עם שמן הזית ויוצקים לקערת הקוסקוס. מערבבים ומכסים בניילון נצמד. מערבבים בעזרת מזלג בכדי למנוע היווצרות גושים ומתקנים תיבול. מערבבים פנימה את הפסטו והעגבניות המיובשות. מחממים מעט שמן במחבת ומקפצים את הפירות היבשים והאגוזים. כאשר הם מזהיבים קלות מעבירים לקערת הקוסקוס ומערבבים היטב.

אפשר להגיש סתם ככה כסלט עשיר. אפשר כתוספת ליד תבשיל / קציצות / דגים / עוף. אפשר סתם ליד ירקות עשיר ועם יוגורט עשיר ומתובל כהלכה (קארי, פפריקה חריפה ומתוקה וכו').

ציור: מיכל מייבלו אבוטבול ■